

La vall Ferrera

Albert Pèlachs

L'excursió del propassat mes de juny de 2012 es va dur a terme entre la coma de Burg i la vall Ferrera, en el marc del Parc Natural de l'Alt Pirineu al Pallars Sobirà. En concret, el desplaçament va consistir a anar a dormir a Farrera a on se'ns va presentar el *Centre d'Art i Natura de Farrera* (<http://www.farreracan.cat/>), i deixar el gruix de l'excursió pel dissabte, amb dues parades inicials molt curtes: una al poble de Montesclado per tenir una vista de la Coma de Burg, descriure el marc general del medi físic i presentar el que se sap de la geohistòria ambiental de l'Holocè més recent del lloc, i una segona, ja a l'interior del bosc de Virós, per observar les restes de l'antic campament republicà bastit durant la Guerra Civil espanyola. L'excursió a peu, que va ocupar la major part del dia, va consistir a fer un itinerari circular al voltant del refugi del Gall Fer al llarg del qual es va fer un repàs a la geografia històrica del paisatge forestal, miner i metal·lúrgic dels darrers mil·lennis aprofitant els vestigis que encara s'hi troben i la posada en valor que s'ha fet de tot plegat a partir del projecte Boscos de Ferro.

El divendres, havent sopat, el geògraf Lluís Llobet (director del Centre d'Art i Natura de Farrera) presentà el centre com una residència de treball pensada per a artistes i investigadors d'arreu del món. L'activitat cultural del centre s'organitza al voltant de diferents activitats i una àmplia programació cultural (beques i intercanvis internacionals, cursos i seminaris, exposicions i gestió del fons d'art, publicacions pròpies i presentacions i espectacles), que és gestionada per l'Associació d'Amics del Centre d'Art i Natura de Farrera i actualment compta amb prop d'un centenar de socis/es. Una experiència de desenvolupament local i un equipament cultural a tenir molt en compte en un municipi que suma uns 140 habitants (<http://www.idescat.cat/emex/?id=50899>) entre totes les entitats municipals (Alendo, Burg, Farrera, la Glorieta de Montesclado, Mallolís i Montesclado).

El dissabte al matí la primera parada fou al poble de Montesclado. Des d'allà, les vistes fan que la coma de Burg, és a dir, el circ i la vall glacial en forma d'obi que s'estén des del Pic de Màniga (2.515 metres) fins al damunt mateix de Burg tinguin el màxim sentit. Allà es va explicar com malgrat les reduïdes dimensions de la coma s'hi han identificat fins a nou dipòsits morrènics entre les cotes 2.150 i 1.650 metres s.n.m. i entre el cinquè i el sisè cordó s'han trobat les restes d'un antic llac, actualment reblert de sediments, que té una edat basal al voltant dels 17.000 anys d'antiguitat. En aquest llac, la investigació del Grup de Recerca en Àrees de Muntanya i Paisatge (GRAMP) del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona està permetent explicar a partir de diferents indicadors (pol·len, carbons sedimentaris, etc.) la geohistòria ambiental completa del Tardiglacial i de l'Holocè de la zona. Referent a això es van fer alguns comentaris sobre els diferents tipus de paisatge vegetal que es pensa que han viscut a la zona i que bàsicament suposen el pas d'uns paisatges d'ambients relativament freds amb bedolls fa més de 10.000 anys, una colonització progressiva de caducifolis propis de condicions més mesòfiles, com els avellaners durant un òptim climàtic Holocè, per continuar amb colonitzacions progressives d'aciculifolis com els avets que arriben a la zona fa aproximadament uns 6.000 anys i un canvi de paisatge al voltant de fa 3.000 anys i a partir del qual s'instal·la el domini del pi roig. Enmig d'aquests grans ambients, s'han donat diferents condicions mixtes i un protagonisme de l'espècie humana creixent des del Neolític, amb diferents alts i baixos (Bronze antic, Ferro, període romà) fins a l'edat mitjana, quan assolirà una de les etapes de més intensitat d'ús del territori. Al llarg d'aquesta periodització cultural i vegetal, també s'han de tenir en compte diferents esdeveniments climàtics lligats amb diversos paroxismes holocens: 8.200 anys enrere, el canvi del mig Holocè, el període càlid medieval, l'anomenat *Dark Ages Cold Period*, la Petita Edat del Gel... Tot plegat per entendre que el paisatge actual és un enorme palimpsest que en el seu interior amaga una gran quantitat de traces relacionades amb la presència humana des de ben antic i que han condicionat l'estructura forestal i el paisatge que havíem anat a visitar.

La segona parada del dia ja va ser al bosc de Virós, després d'aprofitar una pista forestal que comunica les bordes de Virós i el poble de Tírvia a mig vessant, hereva d'un empriu (o drets d'aprofitament comunal) que tenen els habitants de Tírvia amb el seus veïns d'Araós en el bosc de Virós. Allà una parada molt ràpida va servir per visitar les restes de les trinxeres que hi ha prop del lloc conegut com el *Gos Mort* (1.475 metres d'altitud) i explicar alguns detalls del combat entre els nacionals i els republicans amb Tírvia enmig del camp de batalla. Es va indicar com Tírvia va ser declarada *zona devastada* i això feu que en la seva reconstrucció fos un dels pobles *apadrinados por el Caudillo*. Actualment, del poble anterior a la Guerra només queden els extrems, mentre que la part central (fins i tot l'església va ser reconstruïda) és tota de nova planta. Aprofitant aquest relat, al bell mig d'una pineda de pi roig d'estructura força regular i amb classes diamètriques molt semblants, es va observar com la guerra va fer que es perdessin molts documents

Vista del Pic de Màniga (2.515 m) i la coma de Burg amb el poble que duu aquest nom

soterrats per la caiguda de morters però, “curiosament”, els drets de propietat forestal del comunal de Tírvia es van conservar. Això inclou, per exemple, un 50% del drets sobre el bosc de la Ribalera, espai pertanyent al municipi de Tírvia en el límit amb l’Alt Urgell i a la capçalera del riu Romadriu i l’empriu amb el bosc de Virós just on hi havia el campament republicà. En acabada la guerra, una de les primeres necessitats va ser afrontar la reconstrucció de l’espai habitat i d’una infraestructura mínima per tancar els animals i emmagatzemar aliments. La primera matèria bàsica era la fusta i un bon lloc per trobar-ne fàcilment eren les trinxeres, l’accés a les quals es va haver de regular. Així, se sap que el dia 11 de juny de 1939, “habiendó publicado un bando por el Sr. Alcalde a primeros del mes de Abril en el que se prohibía extraer maderas de las trincheras hechas por los rojos en este término y habiendó algunos vecinos extraído tablas de las mismas, se acuerda nombrar una comisión compuesta por tres vecinos, que procederá a contar las tablas extraídas”. La solució va consistir a confiscar les fustes extretes de les trinxeres i treure les que encara hi quedaven separant-les en dos grups: les bones i mitjanes (les fustaneres) per un costat i les llenyes per un altre. Si algun veí les volia havia de pagar-les, mentre que les que no es poguessin vendre quedarien en dipòsit de l’ajuntament. Dit això, vam imaginar què diferent devia ser el bosc a l’any 1939 en comparació amb el que visitàvem ara i ens vam encaminar a la part alta del bosc de Virós. Pel camí, fet en 4x4, vam travessar un bosc ric en espècies com el pi roig (*Pinus sylvestris*), habitual entre 1.200 i 1.400 metres a la zona, l’avet (*Abies alba*) i el faig (*Fagus sylvatica*), entre 1.400 i 1.600 metres, i el bedoll (*Betula pendula*), repartit una mica per tot arreu.

Escòria i fragment de carbó del bosc de Virós

L'arribada al refugi del Gall Fer (1.675 metres d'altitud) va donar pas a l'itinerari a peu. En aquest punt actualment hi ha un gran plafó que explica el projecte "Bosc de Ferro". Aquest és un projecte que ha volgut unir l'àmbit de la recerca científica amb el de l'acció territorial i la creació d'activitats culturals i de desenvolupament econòmic, social i cultural a la vall Ferrera i a l'Alt Pirineu. Per això, aquest projecte s'ha desenvolupat de manera conjunta entre el Parc Natural de l'Alt Pirineu (Generalitat de Catalunya), l'Ajuntament d'Alins, investigadors de la Universitat Autònoma de Barcelona (arqueòlegs i geògrafs) i l'Ecomuseu de les valls d'Àneu i ha comptat amb el finançament de l'Obra Social de CatalunyaCaixa. Precisament, una de les accions que s'ha dut a terme ha estat l'itinerari que durant la sortida es va seguir parcialment i que s'ha senyalitzat amb diferents plafons que mostren un seguit d'evidències que es poden relacionar amb l'activitat metal·lúrgica durant els darrers dos mil·lennis i els treballs a bosc dels darrers segles.

En aquest sentit, l'itinerari va transcórrer parcialment per un antic camí o *carruga vella*, l'antic camí miner recuperat parcialment com a sender i que inicialment permet comentar l'ambient forestal, les feines de bosc i visitar una antiga plaça carbonera. El fet de guanyar altitud va permetre observar algunes de les restes més antigues conservades a Catalunya de la transformació del mineral de ferro pel mètode de la reducció directa que s'han pogut estimar en un edat compresa majoritàriament entre els segles III-VI. Un dels llocs que es van visitar va ser un taller de transformació situat a la *Costa del Meners* a 1.956 metres d'altitud format per un canal d'extracció de mineral, una plaça carbo-

Dalt (d'esquerra a dreta): César Pasadas, Rosa Anna Felip, Jesús Burgueño, Francesc Nadal, Antonio Buj, Carme Gómez, Daniel Paül, Sergi Fonseca i Jordi Ramoneda. A baix: Pere Andreu, Assumpció Plana, Albert Pèlachs, Miquel Jaumot, Anna Solé, M.Rosa Viñolas i Francisca Guerola.

nera datada el segle v, les restes del que sembla un antic forn i una gran escampada d'escòries o *cagaferros*.

La parada a l'hora de dinar es va fer al damunt d'unes grans escombreres de mina en ple domini del pi negre (*Pinus uncinata*). I és que diferents condicionants tècnics i geopolítics (Tractat dels Pirineus) van permetre que la farga catalana s'instal·lés a la vall i aproximadament entre els anys 1750 i 1850 (tal i com explica Carlos Mas a *La història de la Farga catalana*, l'any 2000 a l'editorial Pagès) tingués una gran repercussió tant per l'aprofitament del ferro com per l'explotació del carbó vegetal. Cal tenir en compte que al conjunt del bosc de Virós s'han localitzat un miler de places carboneres i una gran quantitat de boques de mina i cabanes de miners totalment ensorrades. El dia va ser excel·lent i les vistes des d'aquella cota van permetre gaudir del conjunt de la vall. Només ens va quedar cert mal regust perquè l'observació de la Pica d'Estats no va ser completa. L'excursió va acabar amb la tornada al refugi del Gall Fer, de nou fent servir la carruga vella i completant el tram final de l'itinerari Boscos de Ferro.

Havíem dut a terme l'objectiu de fer un recorregut a peu per l'interior del bosc de Virós viatjant en el temps, posant l'atenció en diferents restes humanes relacionades amb les activitats metal·lúrgiques que es barregen amb les més recents i explicar el palimpsest del bosc de Virós i el que se sap de la geografia històrica ambiental de la zona.